

ПЕДАГОГІКА

УДК 821.161.2–1.09

Бурко Ольга
(Київ)

НАВЧАЛЬНА СПРЯМОВАНІСТЬ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

У запропонованому матеріалі зроблено спробу осмислити здобутки вітчизняних учених, педагогів у методику навчання барокової поезії Г.Сковороди на уроках української літератури в основній школі. Наголошено на органічній єдності педагогічних поглядів філософа і літературної творчості. Висвітлено його неординарні підходи до проблем виховання. Наведено орієнтовні завдання для формування умінь і навичок учнів.

Ключові слова: бароко, вірш-пісня, діалог.

В предлагаемом материале сделано попытку осмыслить достижения отечественных учених, педагогов в методику обучения барокковой поэзии Г.Сковороды на уроках украинской литературы в основной школе. Подчеркнуто органическое единство педагогических взглядов философа и литературного творчества. Освещено его нетрадиционные подходы к проблеме воспитания. Представлены примерные задания для формирования умений и навыков учащихся.

Ключевые слова: барокко, стихотворение-песня, диалог.

At the given article we have made an attempt to comprehend achievements of our scientists, teachers in the methodology sphere of studying of Skovoroda's baroque poetry at the lessons of Ukrainian literature at the secondary school. We have marked the unity of pedagogical views and literary works. There are considered original approaches to the problems of education. The main tasks for developing of pupil's skills are described.

Key words: baroque, verse, dialog.

У загальнофілософській спадщині видатних представників українського бароко О.Сухомлинській вдалося віднайти важливі педагогічні ідеї: «Характерною особливістю школи, освіти цього періоду було те, що вона розвивалася як оригінальна, самобутня система» [8, с.54–55]. Педагог відстоює думку про те, що «Своє найповніше розкриття вона знайшла в творчому доробку Григорія Савича Сковороди» [8, с.54]. У статті зробимо спробу простежити, як проявилися постулати освітянської діяльності мислителя в його поезії.

Деякі розмірковування і пояснення щодо цієї проблеми знаходимо в наукових розвідках Д.Тетериної. Дослідниця стверджує: «... він був першим із слов'янських педагогів XVIII ст., який ставив питання про освіту і виховання як молоді, так і дорослих на демократичній основі: виховання вільної, гармонійно розвиненої людини, обізнаної з основами наук, культури, мистецтва, з історією та релігією залежно від соціального стану та статі» [9, с.209]. Сучасники вважали Г.Сковороду гарним педагогом, який виховав прекрасних учнів: М.Ковалинського, В.Томару та ін. Він переконував, що немає дітей, які не наділені здібностями. Завдання вчителя – своєчасно помітити їх і розвивати.

У методиці навчання української літератури поширеною є думка С.Жили: «Демократичні форми спілкування словесника з учнями позитивно впливають на ефективність навчально-виховного процесу тому, що вони рухомі, гнучкі, створюють соціально-психологічну єдність вчителя і учнів, необхідні для продуктивної спільної діяльності» [3, с.11]. Насамперед школяр має бачити, що педагог постійно читає, вчиться. Взірцем для наслідування може бути й Г.Сковорода, який і в старості називав себе студентом. За свідченням М.Ковалинського, улюбленими творами поета були Плутарх, Цицерон, Горацій, Лукіан, Філон Юдеянин. Тому особливе місце відводив вивченню грецької мови і читанню класичної літератури [7, с.480]. Однією з педагогічних ідей Г.Сковороди була ідея «виховання людини».

У добу Бароко освіченою прийнято було вважати ту людину, яка вміла вправно скласти вірш із будь-якого приводу, на будь-яку тему. Цьому мистецтву навчали в класах піітики братських шкіл та колегіумів. Спудей Київської академії Г.Сковорода у 1744 р. вивчав теорію і практику віршування в професора Гедеона Слонимського. Він легко писав вірші на честь Різдва, Великодня та ін. релігійних свят, приїзду в академію якоїсь високопоставленої особи. Йому вдалося оволодіти тридцятьма видами класичного та середньовічного стилів поетичної творчості, які викладалися в академії. Та був переконаний: «Є тридцять способів скласти вірші, а тридцять перший – ваш. Якщо, звичайно, не розминулися з музами...» [13, с.46]. Маємо тільки одне вірогідне свідчення М.Ковалинського в біографії мислителя про те, що Григорій Савич склав «Розмисел про поезію і керівництво до мистецтва її». Та вказаний твір до нас не дійшов.

Він зробив спробу написати підручник, за яким мав читатися курс поезії в семінарії. Рукопис не було опубліковано, його і досі не знайдено. Про існування підручника дізнаємося з праці М.Ковалинського «Жизнь Григория Сковороды». Автор назвав його «Рассуждением о поэзии и руководство к искусству оной для Переяславской семинарии». Перевагою книги було те, що правила викладалися простіше та зрозуміліше для учнів, ніж у інших авторів. Водночас Григорій Савич залучав студентів до віршованих перекладів прозових творів.

Як відомо, у 1766 р. в харківських училищах було відкрито додаткові класи. Г.Сковороду запросили викладати правила благонравія. У зв'язку з цим педагог написав твір про норми поведінки – етику та красу людини: «Начальная дверь ко христианскому добронравію для молодого шляхетства Харьковской губернии». Докорінно твір було опрацьовано в 1768 р., через 21 рік дописано вступ, а в серпні 1806 р. надруковано в «Сионком вестнике». Для учнів Харківського колегіуму він переклав рідною мовою байку Езопа про музиканта Вовка. В.Ісаєв висловив здогад, що багаті люди вже після смерті Григорія Савича зібрали гроші й відкрили в Харкові перший в Україні університет.

Б.Степанишин наголошував на органічній єдності педагогічних ідей Г.Сковороди і літературної творчості. Філософ І.Іваньо простежив еволюцію поглядів Григорія Савича і на характер змісту поезії, і на її функцію. Він прийшов до висновку: «Художньо-практичний аспект естетичного освоєння дійсності поступово відсувається на задній план, поступаючись місцем морально-філософському поясненню явищ» [6, с.100]. Звідси стають зрозумілими мотиви барокової поезії Г.Сковороди.

Дослідники стилю бароко виокремлюють «мотиви мізерності» людського життя. Д.Тетерина дотримується думки про те, що «...сама літературна творчість раз по раз виконує роль щонайперше «духовного меча» Сковороди в його змаганнях із нудьгою» [9, с.72]. Наприклад, у пісні 19 «Саду божественних пісень» звучить мотив туги-нудьги:

Звѣряку злу заколеш, если возмеш острый нож,
А скуки не побореш, хоть мечь будет и хорош.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!
Добросердечное слово колет всех звѣрей,
Оно всегда готово внутрь твоих мыслей.
Ах ты, скука, ах ты, мука, люта мука!

Психолог Г.Костюк припускає, що втекти від неї вдається не всім. Він розкриває причину нудьги: «... гніздиться вона в душевній пустоті людини, в якій немає улюбленої праці. Людина мучиться, хапається за різні розваги, за ті чи інші види діяльності, часом і прибуткові, але останні тільки забезпечують її матеріальний достаток...» [6, с.46]. Як відомо, Григорій Савич став автором концепції вільної особистості. «А в поезії – проповідь втечі від життя в душу і долю – це ж знову блідий відприск сквородянської постави» [12, с.20], – додає філософ М.Шлемкевич.

У наукових студіях Л.Ушкалова знаходимо розшифрування метафізичної туги. Вчений вбачає втілення мотиву марності та проминушості всього земного в «...питомо барокових символах *«мільної бульки», «свічада», «навича», «квітки» або «зів'ялої трави»* [10, с.36]. Йому вдалося з'ясувати, що «Оця часом безпросвітна нудьга не породжує у Сквороди відчаю лишень тому, що на зміну їй рано чи пізно таки приходить освячена Христом пожадана *«самодовольность»*» [11, с.73]. Так Л.Ушкалов витлумачив відомий образ із пісні 16:

Прошли облака. Радостна дуга сіяет.
Прошла вся тоска. Свѣт нам блистает.
Веселіе сердечное есть чистый свѣт вѣдра
Если миновал мрак и шум мірскаго вѣтра.

Г.Скворода йшов шляхом удосконалення душі. Психолог Г.Костюк досить переконливо доводить, що людині «Самопізнання допоможе ...вибрати життєвий шлях, що веде до щастя, бути певною у своїх силах, самовдосконалюватися своєю працею, бути задоволеною собою» [6, с.47]. У пісні 28 «Саду божественних пѣсней» поет ненав'язливо спрямовує наші помисли:

В душѣ твоей глагол, вот будеш с ним весьол!
Бог есть лутчій астроном, он наилутчій економ.
Мать блаженная натура
Не творит ничто же здура.
Нужнѣйшее тебѣ найдеш то сам в себѣ.

П.Якобсон радив педагогам спрямовувати зусилля на наближення художніх творів до життя: «У багатьох випадках сприймання твору мистецтва та відповідні переживання не поєднуються з життям, з моральною діяльністю, із вчинками дітей... Важливе завдання – навчити учнів шукати в творах мистецтва шляхи розв'язання життєвих проблем» [14, с.58]. Тому пропонуємо розглянути актуальну проблему «Звідки береться в людини совість?» на уроці позакласного читання за поетичною збіркою «Сад божественних пѣсней» Г.Сквороди. При цьому спиратимемося на тезу філософів В.Ісаєва та В.Левченко про те, що «...для дитини, у якої вихована совість, виникає дилема: заспокоювати або будити совість. У просторі цивілізації діє імператив: присипляти! Простір культури вимагає: охороняй як найважливішу цінність» [4, с.77]. Разом із учнями спробуємо простежити, яку позицію обрав Г.Скворода. Спочатку перечитаємо 10 пісню «Саду божественних пѣсней» і сфокусуємо увагу на рядкові: «Тот, чія совѣсть как чистый хрусталь». Потім продекламуємо пісню 23, акцентуємо на думці «Лутше час честно жить, неж скверно цѣлый день...». З'ясуємо, що автор протиставляв брехливість і чисту совість. Потім знайдемо в тлумачному словнику української мови визначення терміна «совість». Наступним кроком буде ознайомлення з гіпотезою філософів В.Ісаєва та В.Левченко про виникнення совісті: «Ми наполягаємо на тому, що совість виникає в просторі родини» [4, с.76] та коментування вислову. До того ж враховуватимемо й думку психолога П.Якобсона про совість як складне психологічне утворення, що «набуває рис другої природи людини, стає тим стрижнем, який примушує емоційно реагувати на все те, що стосується моральної свідомості» [14, с.30]. Згодом висловимо своє ставлення до твердження літературознавця А.Макарова про совість у бароковій поезії Г.Сквороди, який «чітко і ясно сформував думку, що людина має бути щасливою незалежно від того, як багато знає вона про навколишній світ. Щасливим робить не знання, не сила, не влада, а совість, заснована на одвічних моральних законах» [5, с.60]. А також спробуємо висунути власні гіпотези про совість. Насамкінець поміркуюємо, чи можна прожити життя й не заплямувати її.

У бароковій поезії звучить мотив тлінності та хисткості становища людини у світі. Із ним пов'язана проблема страху. Запропонуємо дев'ятикласникам порушити її на одному з уроків позакласного читання, присвяченому ознайомленню зі збіркою «Сад божественних п'єсней» Г.Сковороди. Оберемо тип уроку – урок-філософське дослідження. При його виборі ми спиралися на висновок літературознавця З.Геник-Березовської: «У контексті української барокової поезії ... Сковорода виявив рідкісну здатність до стилізованої філософської споглядальності, що, безперечно пояснювалося його людськими цнотами і філософським складом розуму» [2, с.46]. У методичній науці останніх років учений А.Градовський та вчителі-практики розробляли урок-філософське дослідження. Наше бачення такого уроку полягає в створенні тріади: три джерела дослідження – розгляд проблеми у трьох вимірах – висновки. Її особливість полягає в тому, що кожен сегмент є містком для переходу до наступного, інакше вона розпадеться на окремі ланки. Розглянемо детальніше пропонований перебіг уроку. По-перше, спиратимемося на джерела дослідження: підготуємо філософський, психологічний, етимологічний, тлумачний словник української мови. Знайдемо в них дефініцію «страх». Це, на нашу думку, стане підґрунтям для розуміння терміна. А також дамо учням випереджувальне домашнє завдання «Хто хоче?» Окремі з них ознайомляться з «Філософською вірою» німецького філософа-екзистенціаліста Карла Ясперса й зроблять виписки про одну з «межевих ситуацій» – страх; інші – з працею «Педагогическая психология» психолога Л.Виготського або П.Якобсона «Чувства, их развитие и воспитание», в якій знайдуть причини виникнення почуття страху; окремі школярі – з науковою студією «Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду» Л.Ушкалова. Припускаємо, що пошукова праця викличе непідробну цікавість. Імовірно, що в коло пошуковців увійдуть не всі дев'ятикласники. Для них підготуємо питання, що спонукатимуть замислюватися: «Чи відповідає уявлення про страх Г.Сковороди вашим власним?» Водночас учитель обере художні тексти з поетичної збірки «Сад божественних п'єсней» Г.Сковороди для читання й обговорення на уроці. Серед них пісні 12, 17. Після простеження джерел дослідження зможемо скомпонувати зібраний матеріал так, щоб наблизити дев'ятикласників до розв'язання проблеми: «Чим є страх для особистості та нації?» Відповідно до нашого задуму, розглядатимемо її під кутом зору філософії, психології, літературознавства. Наприклад, на думку філософа К.Ясперса, страх – це усвідомлення «миттєвості буття» [15, с.433]. Психолог Л.Виготський тлумачить страх «... як мобілізацію всіх сил організму для втечі від небезпеки, як уповільнену втечу, ... страх являє собою затверділу форму поведінки, яка виникла з інстинкту самозбереження в його захисній формі» [1, с.133]. Найбільшу цікавість, очевидно, викличе спостереження Л.Ушкалова. Вчений виявив, що у творах Г.Сковороди слово страх та його синоніми вживаються майже 500 разів. Знаходимо їх і в піснях 12, 17 «Саду божественних п'єсней». Поет пише:

Видя життя сего я горе, Кипящее, как Чермное море, Вихром скорбей, напастей, бѣд, Раслаб, ужаснулся, поблѣд О горе сущим в нем!

Л.Ушкалов подав своє розуміння мотиву страху в пісні 17: «Сковорода править, зокрема, про власну боязнь гріха, про людський страх перед бідністю та законом...» [11, с.95]. Відтак страх є руйнівним для формування особистості та нації.

Із таким висновком дев'ятикласники можуть не погодитися. Щоб виявити їхню позицію, педагог запропонує продовжити вислів: «Наше завдання – не боятися ...», використавши інноваційний прийом «Мікрофон». Спільно з учителем школярі накреслять подальше дослідження окресленої проблеми.

На закінчення маємо констатувати, що започаткована ще у XVIII ст. оригінальна система навчання та виховання Г.Сковороди, пройшовши через століття, стала основою опрацьованої нами методики навчання барокової поезії в основній школі.

Список використаних джерел

1. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский; [под ред. В. В. Давыдова]. – М. : Педагогика, 1991. – 480 с.
2. Генік-Березовська З. Грані культур. Бароко, романтизм, модернізм / З. Генік-Березовська; [В. Шевчук (ред. рада), М. Коцюбинська (упор. та прим.), Г. Сиваченко (пер.), Г. Сиваченко (упор. та прим.)]. – К. : Гелікон, 2000. – 367 с.
3. Жила С. О. Вивчення української літератури у взаємозв'язку з образотворчим мистецтвом: Посібник для вчителя / С. О. Жила. – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2000. – 176 с.
4. Ісаєв В. Д. Естетика та етика Григорія Сковороди: минуле та сучасне: Монографія / В. Д. Ісаєв, В. В. Левченко. – Київ–Луганськ : Світлиця, 2007. – 152 с.
5. Макаров А. М. Світло українського бароко / А. М. Макаров. – К. : Мистецтво, 1994. – 288 с.
6. Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди: Збірник. – К. : Вища школа, 1972. – 245 с.
7. Сковорода. Твори: У 2 т. / Г. Сковорода; [М. Сулима (відп. ред.), М. Кашуба (пер. із староукр. мови і прим.), В. Шевчук (пер. із староукр. мови і прим.)]. – [2-ге вид., виправ.]. – К. : ТОВ «Видавництво «Обереги», 2005. – Т. 2: Трактати. Діалоги. Переклади. Листи. – 480 с. – (Київська б-ка давнього укр. письменства. Студії; Т. 6).
8. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О. В. Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68 с.
9. Тетерина Д. Григорій Сковорода – український письменник, філософ і педагог / Д. Тетерина. – Київ – Мюнхен : РВА «Тріумф», 2001.–321 с.
10. Ушкалов Л. В. Есеї про українське бароко / Л. В. Ушкалов. – К. : Факт, 2006. – 284 с.
11. Ушкалов Л. В. Українське барокове богомислення. Сім етюдів про Григорія Сковороду / Л. В. Ушкалов. – Харків : Акт, 2001. – 221 с.
12. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – К. : МП «Фенікс», 1992. – 157 с.
13. Шевчук В. А. Предтеча: [романи] / В. А. Шевчук. – К. : Дніпро, 1982. – 471 с.
14. Якобсон П. М. Чувства, их развитие и воспитание / П. М. Якобсон. – М. : Знание, 1976. – 64 с.
15. Ясперс К. Смысл и назначение истории: [пер. с нем.] / К. Ясперс. – [2-е изд.] – М. : Республика. 1994. – 527 с.

Стаття надійшла до редакції 2 лютого 2011 року